

ДО ІСТОРІЇ КУЛІШЕВИХ „ДОСЬВІТОК“.

Певна річ, що вважати Куліша за перворядного поета не можна, але не можна також і понижати його віршовані ліричні й епічні твори так низько, як то робили й роблять деякі критики, що не добачають у сих компонуваннях Кулішевих ніякої поезії. Мені здається, що ближче до правди підходив у погляді на Кулішеву поезію др. Іван Франко, але не в останніх своїх працях, а в одній з попередніх, а саме — в рецензії на розвідку „Zagrysu rachu literackiego Rusinów“, друковану р. 1885-го в „Ateneum-i“. От що він там каже :

„В девятім розділі говорить (польський) автор про Куліша : біографія дуже побіжна і уривкова, суду о творах Куліша майже ніякого, окрім хиба слідуючого цікавого суду о поезіях : „Поезії Куліша „Досьвітки“ і „Хуторна поезія“ цікаві для бібліографа, але поетичного нема там нічого : ані риму (?), ані чутя, ані тепла, не говорячи вже про вітхненне, бо віє з них холод, як від морозу зимового“. Суд такий будь що будь нам видаєсь несправедливим : і в „Досьвітках“ (гл. деякі уступи поеми „Настуся“) і навіть в „Хуторній поезії“ стрічаємо проблески правдивого таланту поетичного і сильного, хоть, звісно, не радісного чутя, а при тім форма віршова в „Хуторній поезії“, хоч нехай собі наш автор говорить що хоче, єсть майже бездоганною, стих немов з міді кований. Наведем для приміру хоч би отсю строфу, відслонюючу темне нутро душі Кулішевої :

На мій первоцьвіт вдарили морози,
Заціпило мені од холоднечі,
Не докотившись, застигали сльози,
В сумне стогнанне обертались речі. (Хут. поез., 51—52).

Такі слова на старости літ пишуть ся кровію, а сего не слід би забувати критикам, висказуючим поспішно подібний суд, як автор статії в „Ateneum“ ¹⁾.

Я до сього можу додати, що поруч із віршами, де розумвання, тенденція занапашають поезію, у Куліша чимало знайдеть ся справжніх перлин поетичних; так, напр. „До кобзи“, „Степ“, „Ворожіння“, „Коло колодізя“, „Чумаки ночліжане“, деякі з великою мальовничою силою написані місця в поемі „Маруся Богуславка“ та иньше. Задля їх високої поетичної вартости такі речі знайшли вже собі законне місце в українських антологіях таких, як київський „Вік“ або львівські „Акорди“, що упорядкував др. Франко. На жаль тільки всі ці речі поперемишувані у Куліша в пізнійших віршованих збірках із річями, в яких тенденція убиває поезію; а що ся тенденція обурює наші почування та ще й еднасть ся часто з особистими нападами на нелюбих авторови діячів, то наше обурення часто перешкаджає знаходити між силою таких пес речі справді поетичні. Але навіть і в сих несимпатичних нам і непоетичних віршованих творах Кулішевих видно надзвичайного майстра слова, і студіювати його уважно з сього погляду вельми корисно задля всякого письменника.

Иньший характер має перша Кулішева збірка віршів — „Досьвітки“. Віршова форма в їй гірша, ніж у пізнійших збірках, але з погляду ідейного книжка стоїть значно висше, бо є палким покликком до прокиду зо сну, до відродження національного задля нового життя, заснованого на ідеалах гуманности і демократизму, який продиктував авторови сей куплет :

Поки Рось зоветь ся Россю,
Дніпро в море ллеть ся, —
Поти серце українське
З панським не зживеть ся.

Такі місця, як оце, глибоко врізали ся в свідомість кращих репрезентантів нашого руху, і „Досьвітки“, не вважаючи на деякі песи, які здають ся віршованою прозою („Гульвіса“, „Гоголь і ворона“), довгий час були книжкою, в якій, після Шевченкового „Кобзаря“, находили собі відгук почування вкраїнського інтелігента. І все, що потім друкowano віршом на Україні російській ²⁾ у шестидесяті й семидесяті роки, не могло

¹⁾ Зоря, 1885, ч. 19, стор. 226

²⁾ Того, що друкували віршом Галичани, у нас не читали.

переважити „Досьвітків“, хоч у того чи иньшого автора зрідка й стрівала ся інтересна песка, і тільки вже починаючи з восьмидесятих років кілька талановитих поетів дало новий поетичний матеріал, що привабив читачів.

Було цілком натурально, що чоловік із поетичним хистом, з палкою вдачею та з високо розвиненим національним почуванням не задовольняв ся з того, що висловлював свої думки в учених та публіцистичних працях, а схотів ще дати волю й своїм почуванням у поетичних творах, — се й породило „Досьвітки“. Одначе иньшого погляду додержують ся деякі критики. От що, напр. каже д. Ів. Стешенко :

„Відзначаючись надмірною гордовитістю, самонадійністю і через те суб'єктивністю, він (Куліш) часто сягав за далеко і встрявав у трагікомічні становища. Працюючи в сфері поезії та історичної науки, він стрів на своєму шляху першорядні талани — Шевченка поета і Костомарова історика. Надзвичайний успіх обох сих діячів вплинув лихо на підкреслені нами особисті риси Куліша, вилив їх у форму заздрости і примусив його для самолюбства зробити такі кроки, які можна тільки назвати, згідно з д. Маковеєм, „хоробливими випадками“, чи коли ми будемо казати про урядову його кар'єру, чи про науково літературну діяльність“¹⁾.

Так само говорить і др. Іван Франко. Оповідючи про поетів, що після Шевченкової смерті „рушили йти“ слідом за великим кобзарем, він каже далі :

„Поперед усього Куліш, палений завистю проти (по-кійного товариша, на якого в тайні дивив ся з гори як на чоловіка неосьвіченого та якому за життя не осьмілював ся „робити конкуренції“ своїми більш осьвітними поезіями. З його теки висипались „Досьвітки“. Всьо тут було : лірика й епіка..“ і т. д.²⁾.

Чи так воно було справді ?

От що говорить Куліш, розказуючи про київський гурток Українців 1843 чи 1844 р., до якого належав і сам :

„Усі бо вони були рівні між себе, і тільки той бував між ними першим, хто бував усім їм слугою. Тільки на Шевченка взидало.... браттє, як на якийсь небесний сьвітильник, і се був

¹⁾ Ів. Стешенко, Проби біографії й оцінки діяльності П. Куліша. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. 1901, т. XLIV, 27). Курсив мій.

²⁾ Ів. Франко, М. П. Старицький (Літер.-науков. Вістник, 1902, V, 46). Курсив мій.

погляд правильний. Озираючись назад, можемо сказати без кошунства про його великого, хоть і пригашеного дечим духа: „Онъ бѣ свѣтильникъ горя и свѣтя“. Шевченко з'явив ся посеред нас, яко видиме оправданне нашого натхнення звиш“¹⁾).

Кулішеві листи до Шевченка за сей час (1843—1844) також показують нам, якою широю прихильністю горіла Кулішева душа до Шевченка, до його таланту, з якою любовю дбає він про те, щоб твори Шевченкові, які він вельми шанував, були ще ліпші. Ось, напр. уривок з одного такого листа :

„Перечитывая нѣсколько разъ здѣсь въ Петербургѣ К о б з а р я и Г а й д а м а к ъ, я отъ души, восхищался ими и многія мѣста заучилъ наизусть, но въ то-же время замѣтилъ осязательнѣе чѣмъ прежде ихъ недостатки. Одни изъ этихъ недостатковъ происходятъ отъ Вашей безпечности, небрежности, лѣни или чегонибудь подобнаго: другіе отъ того, что Вы слишкомъ много полагались на врожденныя Ваши силы и мало старались согласить ихъ съ искусствомъ, которое само по себѣ ничтожно, но въ соединеніи съ такимъ талантомъ, какимъ Богъ одарилъ Васъ, могло бы творить чудеса еще поразительнѣе тѣхъ, какія оно творило въ соединеніи съ талантомъ Пушкина. Ваши созданія принадлежатъ не однимъ Вамъ и не одному Вашему времени, они принадлежатъ всей Украинѣ и будутъ говорить за нее вѣчно. Это даетъ мнѣ право вмѣшиваться въ семейныя дѣла вашей фантазіи и творчества. Вы можете мои замѣчанія принять и отвергнуть; по крайней мѣрѣ я исключу себя изъ общества толпы, которая восхищается Вами безусловно и восхищеніе которой для сознающаго свое достоинство поэта должно быть такъ ничтожно, какъ „гоненье низкаго невѣжды“. Поробивши потім багато дуже цінних уваг про твори Шевченка²⁾, Куліш

¹⁾ Куліш, Хуторна поезія, 9.

²⁾ Цікава думка д. Н. И. Стороженка, що надрукував ті листи, про Кулішеві уваги: „Высоко цѣня Шевченка, какъ славу и гордость родной поэзіи, Кулишъ считалъ своимъ долгомъ направлять первые шаги неопытной музы поэта и высказывать ему подчасъ горькую правду. Въ письмахъ Кулиша мы найдемъ тонкій эстетическій разборъ произведеній Ш-ка, какъ со стороны языка, такъ и со стороны содержания. ...Даровитый и одаренный тонкимъ эстетическимъ чутьемъ критикъ высказываетъ мысли, имѣющія общее значеніе и свидѣтельствующія объ его способности проникать въ самую сущность художественнаго творчества. Таково, напр. въ высшей степени тонкое замѣчаніе, что въ Гайдамакахъ нѣтъ борьбы двухъ враждебныхъ силъ, что ляхи вездѣ оказываются трусами и что вслѣдствіе этого читатель не сочувствуетъ торжеству побѣдителей, ибо это торжество мясниковъ,

каже: „Вотъ Вамъ голосъ человѣка, отъ всей души желающаго, чтобы Украина имѣла поэта, который бы всему свѣту сказалъ за нее свое могучее гармоническое слово. Примете Вы его или нѣтъ, по крайней мѣрѣ надѣюсь, что Вы не усомнитесь въ благородствѣ моихъ побужденій къ строгой рецензій Вашихъ несравненныхъ созданий и къ рѣшительному тону совѣтовъ“¹⁾.

В благородному тоні сього товариського листа не чути й тіни ніяких заздросів, а навпаки — видно авторову л ю б о в до поета і щире бажання допомогти йому сягнути ще на більшій високості творчості. І не треба забувати того, що се писало ся тоді, як Куліш уже був автором поеми „Україна“ (1843), неприхильно привитаної серед публіки. Ті Шевченкові хиби, про які говорить у своїх листах Куліш, не перешкодили тому, що Кулішева повага до великого кобзаря далі ще побільшала.

„Я застав“ — оповідає Куліш про свій приїзд р. 1847-го з Петербурга до Києва — „своїх любих киян щасливими, а найщасливішим був між ними Шевченко. Він бо тогді і сам у собі чув, і всі, як одно серце, чули, що подає, яко поет, надії грандіозні. Тогді вже його муза запротестувала з усією енергією своєю против ледарства сильних мира сего, і се була причина, що нові його твори були мені зовсім незнані. Ніхто бо не сьмів посилати до мене на столицю такого дива, як його плачі та пророкування. І розумно кожному, що мені, поновленому гарною душею Плетньова, вони здались мов би якимсь одкритем з неба. І до мого переїзду на столицю душа моя була повна того вповання, котрому, леле! судила доля сповнитись іще вельми нескоро. Тепер пророчий плач і пророче взиванне кобзаря кобзарів українських зробили мені сї вповання такими, неначе я осязав їх... Сам Шевченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже був не кобзар, а національний пророк... Київська інтелігенція, лучче сказати плодюща її частина, обгортала українського барда глибоким почитаннем. Для мене-ж сяєво духа його було чимсь надприродним“²⁾.

До сих слів нема чого додавати — вони самі за себе говорять. Тяжкий 1847-ий і дальші роки розвіяли багато великих надій, пригасили багато палких почувань, але щирої любови

а не воиновъ, встрѣтившихъ сильный отпоръ. Отмѣтимъ еще глубокое психологическое замѣчаніе о соотношеніи между созданиемъ поэта и душею читателя“. (Кіев. Стар., 1900, IX, 301).

¹⁾ Кіевск. Старина, 1900, IX, 305, 310.

²⁾ Куліш, Хуторна поезія, 12, 15.

Кулішевої до Шевченка вони не поменшили. Щоб у цьому впевнитися, досить попрочитувати листування проміждо Шевченком та Кулішем за час, як Шевченко вже визволився з неволі, але ще не пускано його до Петербурга і він не бачився з Кулішем, тільки листував з ним. Шевченко виявляє в своїх листах до Куліша найщирішу прихильність і раз-у-раз зве його: „друзе мій великий“, „друг іскренній“, „голуб сизий“, пише наперед до його: „Мій брате, мій друже єдиний! Нехай тобі Бог помагає во всіх твоїх добрих начатках! Не забувай мене, твого щирого рідного брата!“¹⁾ Хто знає Шевченкову щирість, той не може думати, щоб ці слова великого поета ріжнили з його почуваннями. І Куліш був достойний цих почувань.

З тих же Шевченкових та Кулішевих листів ми довідуємось, як щиро, як по дружньому дбає Куліш про Шевченка — і про його самого, і про його твори. Московські журнали хотіли друкувати щось Шевченкове, і сам Шевченко поспішався з сим, шукаючи заробітку. Куліш одписує йому: „Не квапся на се, мій голубе, до якого часу. Одно — що тобі треба спростувати дорогу до столиці²⁾, а друге — з великою увагою треба тепер роздивлюватись, що напечатать, а що й придержать. Слава твоя писательська тепер у зеніті, то вже треба оглашати себе голосним ділом, а не аби яким. Послі 1847 году ждуть од тебе земляки річей великих. А послі вже й малими до їх обізвешся“³⁾. А щоб матеріяльні потреби не примушували Шевченка „обзивати ся малими річами“, Куліш просить поета брати гроші в його скільки треба, „а навпослі“ — каже — „як дасть Бог твої вірші огласити, брязнемо на щотах і зробимось квіти“ (Лист з 1-го лютого 1858). Взагалі Куліш клопочеться про гроші для Шевченка, дбає, щоб продати і продає Шевченкові малюнки, висилаючи йому гроші (Лист з 23-го грудня 1857) і т. и. Тоді-ж клопочеться, щоб дати поетови змогу поїхати за кордон, думаючи, що пробування там пособить ширшому розвитку поетичного таланту в кобзаря (Лист з 1-го лютого 1858). Дбає про те, щоб полекшити йому роботу і, відїзючи за кордон, пише: „Чого тобі треба... чи книжку яку, чи справку, то все пиши до мене у Петербург, а він [секретар Куліша Д. Ка-

¹⁾ Основа, 1862, V, 9—11.

²⁾ Куліш боявся, щоб яким необережним учинком не перегороджено Шевченкови шляху до Петербурга, куди Шевченка ще не пускано.

³⁾ Лист з 22 грудня, 1857.

менецький] за мене все тобі зробить, ще краще од мене“ (Лист з 1-го лютого 1858).

Шевченка могли не пустити до Петербурга, і Куліш дбайливо просить поета, щоб він не ширив своїх „Неофітів“, бо там є натяки на царя Миколу, а се може пошкодити авторові. Далі він береть ся і сам редакує „Неофіти“, переписує своєю рукою Шевченкові вірші (Листи з 22-го грудня 1857 та 1-го лютого 1858 ¹⁾). В чернігівському музеї української старовини В. Тарновського можна бачити зразки таких переписаних Кулішевою рукою Шевченкових творів.

Покопавши ся в усяких матеріялах до біографій обох письменників, можна було-б звайти ще зразки такої Кулішевої дбайливости про Шевченка, дбайливости цілком щирої, без ніякої примішки иньшого почування.

З Кулішевих віршів „Брату Тарасові на той сьвіт“ і з приписки до сих віршів у третьому виданню „Досвітток“ видно, що Куліш останні часи життя Шевченкового ремствував на його за те, що Шевченко почав чогось одхилятись од свого давнього приятеля. Справа ся ще зовсім не вияснена, але в усякому разі і з самих тих віршів і з Кулішевих листів до Шевченка видко, що повага Кулішева до поета не поменшала — найбільше з сього погляду цікавий лист Кулішів із 10 травня 1860 про бенкет у Полтаві: „Ваше славне і шановне імя споминали (на бенкеті) так, як рідна семя споминає про свого батька“ і т. д. — в такому тоні написано весь лист ²⁾).

Шевченко вмер. Як щиро Куліш жалів поета-товариша, видко з усяких промов його ³⁾). Я не буду їх цитувати — погляньмо просто на третій Кулішів „Лист з хутора“ — „Чого стоїть Шевченко, яко поет народній“ — блискучий формою, щирий глибоким почуванням і важний висловленими там думками. Нагадаймо собі дещо з того, що автор там каже:

„Широко він (Шевченко) обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і співану народню річ обернув на живопись того, що було і що єсть на Вкраїні. Його устами весь наш народ заспівав про свою долю ...усяке серце од його співу стрепенуло ся...“ „Шевченко — наш поет і первий історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що

¹⁾ Листи сї Кулішеві у „Кіевск. Старинъ“, 1898, II, 229—239.

²⁾ Див. „Кіевск. Старина“, 1898, II, 238.

³⁾ Див. „Основа“, 1861, III, 5—6; 1862, III, 27—28.

вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як боже слово, відповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосьвіщина славна і за що проклянуть її грядущі роди. Так, як йому самому пісня народня дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти. Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє — і стало видно по всій Україні, куди з нас кожен мусить простувати“... „Шевченко став мов би високим корогом серед розпорошеного на тисячах миль нашого люду, і з того часу всі в нас поділились на живих і на мертвих“... „Шевченко, воздвигши із упадку голосну мову українську, назнаменав широкі грядиці нашому духу народньому“... „Виріс він до тих творів високих, що без друкарні по всьому світу ширяться, що на всіх щирих серцях українських огненними словами надруковані“... „З того часу нову жизнь почала Україна... Широким ходом пішло наше народне діло... Під корогом Шевченковим ми ніби вернулись до домівки сьвятої з чудної чужоземщини, і рідна словесність стала для нас службою Господу правди. Після його величньої, сьвятої речі, Котляревщина зневагою сьвятині нашої здалася, і блаженські вірші наших пустоцьвітків тільки той лепетав, мов дитина, кому не страшно дрібний свій гомін піднимати серед народньої молитви. Замовкла була наша словесність на якийсь час, прислухаючись до поважного благовісткування поезії Тарасової, і благодатна була тиша, серед котрої поет давав нам нові закони слова українського“... „Слава тобі, Тарасе, поки на Україні хоч одно дівча рідну пісню співатиме, поки хоч одна мати по своєму дитину голубитиме, поки хоч один батько не чужим словом про давні могили сину говоритиме“! ¹⁾

Написавши сей „Лист“, надрукований по весні 1861-го року. Куліш виїхав за кордон і там, у літку того-ж року, скомпонував свої „Досьвітки“. Між першим і другим був такий короткий час, що просто психічно неможливо було тому самому чоловікови після гимну любови й поваги до людини почати „палити ся“ до неї-ж заздрістю і в тій заздрости знайти натхнення до поем і лірики.

З деяких Кулішевих листів (до Каменецького, до Носа), з його-ж „Воспоминаній о Н. И. Костомаровѣ“ („Новь“, 1885, т. IV, Н-р. 13), з „Жизні Куліша“ („Правда, 1867) і врешті з книги про Куліша д. Шенрока (стор. 151 та ин.) ми можемо довідати

¹⁾ Основа, 1861, III, 27—30, 32.

ся, як повстали „Досьвітки“. Найповніше про се оповідано в „Жизні Куліша“ — речі, яку написав хтось дуже близький до Куліша, а виправив її певне сам же Куліш — се виразно видно і з матеріалів, які там є, і з мови :

„Того-ж року (1861-го, по весні) поїхав Куліш із Костомаровом купатись у морі; жили вони в купі місяць у Ніцці і в Монако, були в Генуї, потім розїхались: Костомаров вернувся у Петербург, а Куліш довго ще вештався один по Італії — проїхав у Відень, з Відня залізницею до Дунаю, Дунаєм завертав у Туреччину, з Туреччини опинивсь у матері Гоголя, в Полтавщині, прожив там з місяць і в осені вернувся у столицю. Був се понурий період його життя; сумував тяжко; а чого — хіба-б у цілій книжці можна розяснити. Над Lago Maggiore щось наче шепнуло йому стих :

„Ходжу берегами — та й не находжу ся“...

З цього стиха виснувалась дума про Україну, а та дума повела за собою рій дум — і так, за малий час, уродились „Досьвітки“. — Тоді саме він читав Данта і його біографію. Ще з Генуї писав Куліш до любого свого приятеля і земляка Глібова Леоніда, шкодуючи, що сам не має вдачі до стиха, і раючи йому переказать по нашому деякі сонети Дантові; а через пять днів уже не давали йому покою, мов бджоли коло вуха, свої власні стихи.

Розпушу я свої думи,
Та й не позбираю;
Розтекли ся, сумуючи
По рідному краю...

Дума являлась за думою. Раз щось сумно співало йому думу про бідолашню Солоницю (де гинули козаки 1596 р.), знов — про Кумейки (1637). Тоді-ж манило його на Дунай, і ще не бачивши Дунаю, написав він початок Дунайської думи. Поему Великі Проводи розпочав Куліш на пароході, пливучи Дунаєм, і томила вона його доти, поки не засїв у Гоголихи, в Васильовці... Там, походяючи як у себе дома попід розлогими липами та дубами понад водою, зложив він і Великі Проводи, і другу поему — Настусю, і багацько дечого ліричного¹⁾.

¹⁾ Правда, 1867, ч. 27, стор. 323. — Одначе одні вірші з „Досьвіток“, хоча й складені того-ж 1861-го року (бо друковані вже в „Основі“ 1861, IX), але мабуть уже в Петербурзі, а саме — „Что есть мнѣ и тебѣ, жено?“

У згоді з сим свідощвом стоять і власні листи Кулішеві, і згадки Кониського, друковані в книзі д. Шенрока та й иньше, напр. Кулішеві вірші в „Основі“ — з їх видно, що надихало нашого автора до поетичної творчости:

Росла моя дума
Понад берегами,
Де славетний Гарібальді
Бив ся з ворогами.

Цьвіла моя дума
Над водою тихо
Де вік чесний доживає
Мати-Гоголиха.

Ой його-ж то сила
Мене звеселила
І співати про сьвяту
Воленьку навчила.

Ой її-ж то серце
Тихе голубине
Мене вчило тихесенько
Плакать по Вкраїні.

„Цьвіте мій“ — мовляла —
„Холодом прибитий!
От тепер би тобі, сину,
Треба в світї жити!

„На рідному полі,
Сину, ти орав би,
Рідну семю ти насущним
Тепер годував би“.¹⁾

Бодай так я чув од старого Дмитра Пильчикова, буваючи в його у Харкові з початку 80-их років. Про щире приятелювання Пильчикова з Кулішем чимало я й попереду чув, і мені навіть проказував один Полтавець жартливе „Вірую“, яке ніби то читали в шісьдесяті роки минулого віку правовірні полтавські Українці: „Вірую во єдиного Куліша і друга його Пильчика“ і т. и. Зрозуміло, що в розмові з Пильчиковом я часто розпитував ся й про Куліша. Одного разу Пильчиков показав мені видання „Досьвіток“ 1862 р., дароване йому від автора, але таке, в якому надруковано було все се, що повикреслювала цензура. Таких примірників зробив Куліш у своїй друкарні не багато, тільки для кількох приятелів. Перегортаючи томик, натрапив я на вірші „Что есть мнѣ и тебѣ, жено?“, з посьвятою: „Дорогому землякови Зінченкови“. Я спитав ся — хто сей Зінченко, і Пильчиков розказав мені таку річ.

1861 р. арештовано в Петербурзі гурток молодіжи за політичні справи, а між иньшими й того Зінченка. Одначе в його матери були якісь вельможні родичі, чи знайомі, і їй пощастило визволити сина без кари, опріч тієї, що він посидів у тюрмі. Иньших обвинувачених призначено заслати. І ото саме в той час, як Зінченко їхав у двох із матірю з тюрми — бачить він, що вулицею ведуть його товаришів на заслання. Благородне серце озвало ся в його, і він, вирвавшись од матері, кинув ся до товаришів і пішов із ними. Не згадаю вже, чи казав мені що Пильчиков про долю сього юнака далі. Куліш, довідавшись про подію, написав свої вірші, де навіть згадує про факт:

Виростають, приближають
Твоє (Христове) царство діти.
Ой не дурно жили й гibli
Праведники в сьвітї.

¹⁾ Основа, 1862, III, 31.

Виростають — Твоім слїдом
З матерньогоґлона,
Утікають розпинатись
Серед Вавилона і т. и.

Переїздячи тоді-ж через Полтаву, читав Куліш свої вірші декому з земляків, бажаючи почути про їх суд. Видимо задля того, щоб могли люди вільнійше виявляти свою справжню думку. Куліш не признав ся до авторства, а сказав, мов би се писання якогось невідомого поки поета з-над Дунаю, з Добруджі. Були такі, яким сподобались Кулішеві твори. „Прочель я койкому въ Полтавѣ“ — пише Куліш до Каменецького — „сочиненія Дунайскаго Поэта, и всѣ пришли въ восторгъ“¹⁾. Почувши прихильний суд, Куліш, як можна бачити з того-ж листу, у Василівці писав вірші й далі.

Але були й такі, яким Кулішева поезія не припала до вподоби. О. Кониський у своїх згадках про те саме читання в Полтаві оповідає, що „Кулишъ посѣтилъ Полтаву въ концѣ августа 1861 года, возвращаясь изъ-за границы“... „Онъ пригласилъ къ себѣ меня, Пильчикова и начинающаго поэта В. С. Кулика послушать произведенія открытаго имъ гдѣ то въ Добруджѣ новаго украинскаго поэта (потомка запорожца), который, по его словамъ, талантомъ не уступитъ Шевченку“. Куліш прочитав їм кілька дрібних віршів, „Дунайську думу“ і „большую поему „Великі проводи“. Далі Кониський каже, що читане не сподобало ся слухачам²⁾.

Що Куліш сховав ся за псевдонім „Дунайського поета“ — в тому нема нічого негарного ; так робило багато письменників, а В. Скотт навіть сам на себе рецензії писав, щоб одвести очи, що то не він автор історичних романів. Бере на себе увагу тут тільки те, ніби Куліш казав про „Дунайського поета“, що він „талантомъ не уступитъ Шевченку“.

Се єдине відоме мені свідощтво наче-б то трохи проти Куліша в справі його відносин до памяти Шевченка, єдине і не підтримане ніяким иньшим свідощтвом.

Скільки в йому автентичности ?

Ми бачимо неточність зараз же. З початку одинацятого серпня Куліш пише вже з Василівки до Каменецького, що він був у Полтаві і читав вірші (Кіев. Стар. 1898, VII—VIII, 134), а Кониський каже, що читання було на прикінці серпня. Раз є автентичний Кулішів лист із датою, то видимо, що Кониський помиляєть ся.

¹⁾ Лист 11 серпня 1861 р., з Василівки. (Кіев. Старина, 1898, VII—VIII, друга пагінація, 134).

²⁾ Шенрокъ, П. А. Кулишъ, стор. 155.

Друга суперечність у Кониського з иньшими джерелами така: в „Жизні Куліша“, що вийшла видимо з під редакції самого-ж Куліша, сказано (див. попереду), що „Великі проводи“ зложив він у Василівці, після полтавського читання, а до того були в його тільки перші початки поеми, Кониський же каже так, ніби він читав йому з товариством усю поему.

І неточности неминучі в згадках, писаних через сорок років після подій — просто через те, що події, за довгими літами, забувають ся, плутають ся в голові. Як часто в таких випадках буває, що тільки подумає не колись давно здаєть ся згодом таким, ніби воно діяло ся.

Кониський міг мати таке вражіння, що Куліш тими віршами хоче конкурувати з Шевченком, міг думати про се, а через сорок років йому могло здавати ся, що Куліш щось і сказав таке. А ще-ж треба зважити, що кожен чоловік приймає в свою свідомість дійсність дуже суб'єктивно, а такі вразливі, нервові люди, як Кониський, і надто суб'єктивно.

Та коли-б навіть у Кониського тут і не було ніякої помилки, то що може доводити така Кулішева фраза про „Дунайського поета“? Найбільше тільки те, що Куліш тоді свої вірші ставив не нижче за Шевченкові¹⁾, а не те, що він йому заздрих, бо тоді й кожен письменник, що шанує свої твори, заздрих иньшим письменникам. Та й до чого-б же й міг тоді Куліш прирівняти свої вірші? Пародія Котляревського, чи байки Гребінки були речі зовсім иньшого характеру. Хиба до давно забутої писанини А. Могили чи І. Галки або до недотепної ляпанини таких віршомазів, як автор „Вовкулаки“ С. Александров? Се було-б понижати самого себе. Єдина значнійша талановита річ тоді була „Наталя“ Макаровського, але-ж се знов було зовсім щось иньше, ніж пєси з „Досвїток“. І порівнання з „Кобзарем“ само набігало на уста, хоч автор, звісно, міг перецінити вартість своїх творів — гріх, яким грішна більшість авторів. Зрештою сі слова „талантомъ не уступить Шевченку“ можуть бути цілком невинною фразою, киненою як жарт, без великої

¹⁾ Згодом він був невеликої думки про поетичну вартість „Досвїток“. Кажучи, що Костомарів прийняв їх байдужно, він додає: „Издавая вскорѣ затѣмъ стихотворенія Шевченка, онъ написалъ въ предисловіи, что послѣ него напрасно сталъ бы кто нибудь звонить въ его струны, и это совершенная правда. Намъ надобно въ родной поэзіи брать новыя, еще небранныя ноты“. („Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ“, „Новь“, 1885, т. IV. Н-р. 13, стор. 73).

ваги, або може сказаною на те, щоб зацікавити слухачів і натякнути їм, якою міркою мусять вони міряти нові твори, вирікаючи про їх свій суд. Могло Кулішеви хотіти ся, щоб ся мірка була висока, бо ділови своєму він надавав велику вагу. Се видно з багатьох місць його листів і з його творів. Ось напр. лист до С. Носа з 22 березія 1862 :

„Що се ви так турбуєтесь про тих людей, що мене ганяють? Нехай собі ганяють, коли охота. Діло само себе покаже. Все те забудеть ся скоро, а діло не на те робить ся, щоб його занедбати, бо воно діло. Нехай ганяють: може ганивши яку й правду скажуть, а ми її й намотаємо на вус та й порозумнійшаємо на користь добрим людям. Радите Ви мені покинути вірші, а того й не знаєте, що до мене пишуть люди дуже письменні: „От ваша дорога! От коли ви на її натрапили“. Так як же тепер порадете мені: чи Вас, чи тих людей слухати? З роду я ще ні в кого не питав ся дороги і питатись не буду. З роду я все по своїй уподобі робив і робити буду. Ото не гарна річ, як знав би чоловік, що воно ні до чого, та й робив. А коли він певен, що воно дуже потрібне і що воно-б його замучило, коли-б він не виявив на світ, то вже тут шкода ряяти!“¹⁾

І цікава річ: друкуючи сього листа, д. Чалий робить до його таку увагу: „Изъ этого письма... можно видѣть, что помѣщая въ Основѣ свои стихи, Кулишъ думалъ было вступить, какъ бы въ нѣкотораго рода соперничество съ покойнымъ Кобзаремъ“.

Може Куліш і „думалъ вступить“, але де-ж се видно з усього листу? Увага ся дуже характерна: вона показує, як люди неприхильні Кулішеві можуть бачити в його словах те, що самі про його думають, хоч би ті слова і не давали до сього ні найменшого приводу.

Добре знаючи своїх земляків, чула мабуть, хоч і несвідомо, душа Кулішева в будуччині таких бачучих людей, як сей коментатор Кулішевих листів, чула і через те озвалась сама про ту справу, яка цікавить нас тут. В „Основі“ Куліш надрукував вірші: „До братів на Україну“, які хоч і не взяв потім до „Досьвіток, але вони могли-б бути вступом до їх. Ось як він сам говорить про свою поетичну творчість :

¹⁾ Кіевская Старина, 1899, IV, 9—10.

Хто мене не знає —
Сам себе питає:
Чи то вечір погасає,
Чи ранок сьвітає ?

Хто мене не знає —
Віри не діймає,
Що старий дід голос має,
Під кобзу співає.

Ой мовчав я, братя,
Словом не озвав ся,
Поки Батько український
Піснею впивав ся.

Хоч мовчав устами,
Співав я душею,
Та бояв ся з ним різнити
Кобзою мою.

Настала година,
Що вся Україна
Заридала по Тарасу,
Як мала дитина.

Настала година —
Ні одна людина
Не взяла ся за бандуру
Мужицького сина.

Задзвонили сумно
По Україні дзвони.
Висить мовчки старосьвітська
Бандура в коморі.

Уже-ж на їй струни
Та й пообвисали,
Голоснійші, вимовнійші
Вороги порвали.

Чи до віку-ж братя,
Будемо мовчати ?
Благословіть мені кобзу
Німую узяти !

Підтягну я струни
На голос високий —
Не сумуй, Тарасе-батьку,
В могилі глибокій !

Почіплю я, братя,
До старих струн нові --
Не доказуй, загребуший,
З Москви козакові !

Нехай горда шляхта
З жалю омліває,
Що козак вельможних предків
На суд визиває !

.....
Нехай всяке мляве
Серце стрепенеть ся --
І новою, здоровою
Думою забеть ся !^{*)}

Сі вірші по щирости і виразно показують, як і чого Куліш задзвонив у струни: не було вже кому після Тараса розбуркувати сонні душі, обороняти рідний нарід від Москви й гордої шляхти -- ото й береть ся до сього діла він, діло бо неминуче потрібне. Він знає добре, що „Батько український“ найкраще се міг робити -- через те він і мовчав, поки той „піснею впивав ся“, тепер же бере на себе повинність робити так, як уміє й зможе, Тарасове діло далі, докінчати його. Він (в иньших віршах) питаєть ся Тараса, подаючи до його голос на тойсьвіт :

Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу

Взяти докінчати ?
Докінчаю брате,
Не загину марно --

*) Основа, 1862, III, 29—31.

Втішу Україну,
 Матір безталанну
 Усьміхнеть ся, брате,
 Заплакана Мати,
 І любо їй буде
 Дітей спогадати :
 „Різно діти, різно

В світі пробували,
 Та єдину душу
 У двох вони мали.
 Різно діти, різно
 По світу блудили,
 Та на одно діло
 Душу положили“¹⁾.

Поет почуває, що одними почуваннями горить його душа з душею Шевченка і се дає йому силу й смілість положити з їм у купі душу на одно діло.

Все сказане, здаєть ся мені, досить вияснює психологічні мотиви, з яких повстала творчість автора „Досьвіток“. Коли Куліш і перецінював тоді вагу своєї поетичної діяльності (а згадаймо, як перецінювали вагу своєї діяльності такі люди, як Гіго, Гайне, Гете, Шілер!), то сама ся діяльність впливала з джерела цілком чистого, з джерела любови до рідного краю й народу, з благородного бажання віддати на користь йому всю свою силу; і се бажаннє єднало ся з великою пошаною до Тараса Шевченка.

У Куліша є тяжкий гріх перед Шевченком, але зробив його він уже геть пізнійше — в часі „Історії возсоединенія Руси“. І не треба робити хронологічної помилки і подію пізнійшу переносити назад. Та навіть і сю пізнійшу подію не можна вияснити так примітивно, як у д. Стешенка: з заздрощів до Шевченка Куліш писав „Хуторну поезію“, чи „Дзвін“, з заздрощів до Костомарова — томи історичних праць. Ні, заздрість не може дати сили працювати довгі роки, не розгинаючи спину, над перекладами Шекспіра, Біблії, над томами історичних дослідів. Задля сього треба інших, вищих і кращих почувань.

Щоб пояснити Кулішеві помилки, його гріхи перед рідним народом і його великим поетом, треба не загальників, сказаних без ніяких доводів, а пильного і детального досліду історії життя тієї складної психічної організації, яку ми постерегаємо у Куліша, і тих обставин, серед яких він працював, а надто, коли сі обставини були такі надзвичайні, як ті, що були для Куліша тай інших українських письменників нещасливого ХІХ віку. Тільки після такого досліду можна буде сказати щось певне, оперте на твердо поставлені точні факти.

У Києві, 9/II, 1905.

Б. Грінченко.

¹⁾ Дсьвітки, 3-тє вид., стор. 134—135.